

boreczky.anna_276_24

Boreczky Anna
Apollonius historiatus
Medieval Reworkings of a Roman Adventure Story in Images
Egy késő antik kalandregény képi adaptációi a középkorban

Tézisek

Budapest
2025

I. Témaválasztás, kutatástörténet, célkitűzések

Apollonius király históriája egy késő antik regény, amely a mai olvasók körében többnyire ismeretlen, a középkorban azonban nagy népszerűségnek örvendett. Legkorábbi ránk maradt szövegváltozatát, a *Historia Apollonii regis Tyri*-t (HA), amely a 6. században már bizonyíthatóan közkézen forgott, de feltehetően még a 4. században keletkezett, több mint száztíz kézirat őrizte meg számunkra. A történet széleskörű elterjedtségét mutatja, hogy a 11. századtól kezdődően számos népnyelvű változata született, elbeszélék angolul, franciául, olaszul, spanyolul, portugálul, dánul, németül, görögül és csehül, sőt belefoglalták olyan historiográfiai vagy moralizáló munkákba is, mint Viterboi Gottfried *Pantheon* címen ismert krónikája, John Gower *Confessio amantis* című verses szöveggyűjteménye, vagy a középkori irodalom egyik közkedvelt antológiája, a *Gesta Romanorum*. Feltűnik a *Carmina Burana* énekei között, és mielőtt feledésbe merült, pontosabban mielőtt olvasóinak helyét a szövegfilológia és a középkori irodalomtörténet kutatói vették volna át, forrásául szolgált Shakespeare *Pericles, Tyrus hercege* című (vitatott szerzőségű) drámájához is. Magyarul először 1591-ben jelent meg Kolozsvárott, és még Gaal György 19. századi népmesegyűjteményében is szerepelt.

Az Apollonius történet iránti folyamatos érdeklődést a fordulatos cselekményen kívül több tényező is táplálta. A história, amely a főhős sorsával párhuzamosan elbeszéli Apollonius felesége, Lucina és lányuk, Tarsia kalandos, megpróbáltatásokkal teli élettörténetét is, széles olvasóközönséget tudott megszólítani. Férfiak és nők számára is követendő példákkal, egyúttal az erkölcs minden körülmények közötti megőrzése által elnyerhető jutalom, áttételesen a megváltás ígéretével szolgált. Motívumgazdagsága sokféle megközelítést tett lehetővé: éppannyira lehetett eseménydús Odüsszeiaként, morális példázatként olvasni, mint királytükörnek vagy később lovagregénynek tekinteni, miközben olyan alapkérdéseket tematizált, mint a szülői szeretet és a szerelem társadalmilag elfogadott/elfogadhatatlan formái, a vérfertőzés bűne, a házastársi hűség, a nők szerepe a társadalomban és a házasságban. Mindezeknek köszönhetően Apollonius története rendkívül jól adaptálható volt és rugalmasan alkalmazkodott a mindenkori közönség igényeihez.

A disszertáció alapvető állítása, hogy a történet képi megjelenítései az újabb és újabb adaptációk fontos eszközeül szolgáltak, nagymértékben hozzájárultak az elbeszélés át- és újra-formálásához, hangsúlyokat jelöltek ki, és jelentősen alakították a mű befogadását. Ebből a premisszából

kiindulva a dolgozat elsőként tesz kísérletet a história lehetőség szerint teljeskörű középkori illusztrációanyagának összegyűjtésére és szisztematikus feltárására.

Noha a képi narratívák kutatásának, a szöveg és kép komplex viszonyrendszerének évtizedekre visszatekintő, szinte kimeríthetetlen irodalma van, az Apollonius illusztrációk középkori történetét illetően csak szórványos előzményekre támaszkodhattam. 2011-ben, amikor Németh Andrással közösen a *Historia Apollonii* legkorábbi illusztrációciklusát megőrző pergamenlapok (OSZK, Cod. Lat. 4) hasonmás kiadását készítettük elő, Herbert Kessler még úgy hihette, hogy az általunk *Apollonius pictus*-nak keresztelt Ottó-kori kódextöredék rajzain kívül a történet ábrázolásai csak néhány 12. századi, rozmárgyarból faragott, játékfiguraként használt korongon maradtak ránk. Ezeken felül a művészettörténeti szakirodalom, ahogyan az Margit Krenn munkájából kiderül, 2013-ban is csak egy akkor még elpusztultnak vélt itáliai kéziratról és két német szövegváltozat illusztrált kézirat és nyomtatott példányairól tudott. Az Apollonius illusztrációk átfogó kutatásában rejlő lehetőséget egyedül Elisabeth Archibald ismerte fel, minthogy azonban ő irodalomtörténészként a történet szövegváltozataival, illetve középkori és reneszánsz recepciójával foglalkozott, az Apollonius illusztrációk módszeres összegyűjtésére és feldolgozására nem vállalkozott.

Az Apollonius képek felkutatására irányuló munkám eredményeképpen a disszertációban a történet huszonhat illusztrált kiadásáról esik szó: tizenhat (adott esetben töredékes) kéziratról és tíz ősnymtatványról, amelyekben a szöveget narratív képek kísérik, vagy kísérték volna. Az így létrejött *corpus* a már említett játékfigurák mellett egy falikárpit teszi teljessé, ezen a *Jourdain de Blaye* – egy az Apollonius történet által inspirált *chanson de geste* – jelenetei elevenednek meg. Mindezen emlékek közül behatóbb, a stiláris-regionális besoroláson, attribúciós kérdéseken túlmutató figyelemben korábban csak kevés részesült. Ilyen Heinrich von Neustadt *Apollonius von Tyrland* című verses szövegváltozatának gazdag 15. századi illusztrációciklusa, amelynek 2006-ban Simone Schultz-Balluff, 2013-ban Margit Krenn szentelt monografikus feldolgozást, továbbá az előbb említett *Apollonius pictus*, amely Kurt Weitzmann hagyományozódáselméletének egyik pillérét alkotta: egy antik mintapéldány közvetlennek vélt másolataként az antik illusztrált regény létét igazolta, illetve jellegét szemléltette.

II. A doktori műben tárgyalt kérdéskörök és alkalmazott vizsgálati módszerek

Disszertációm, melynek David John Athole Ross *Alexander historiatus* című, a Nagy Sándor életét elbeszélő könyvillusztrációk áttekintését nyújtó munkájának példáját követve az *Apollonius historiatus* címet adtam, az Apollonius képhagyomány átfogó bemutatásának szándékával íródott. A szövegváltozatok elterjedésével összhangban a tárgyalt emléktárhalmaz szinte a teljes középkoron átível és a középkori Európa számos művészeti-kulturális központját reprezentálja, ezáltal az Apollonius regény hagyományozódásának és recepciótörténetének olyan gazdag keresztmetszetét nyújtja, amely nem korlátozódik a mű meghatározott szövegváltozatára vagy nyelvi csoportjára. Az Apollonius illusztrációk *corpusa* ugyanakkor nem csak közvetlenül az Apollonius hagyományra vonatkozó kérdéscsoportok vizsgálatára alkalmas. Betekintést nyújt olyan általánosabb témakörökbe is, mint az antik örökség középkori továbbélését biztosító tudásátadás mechanizmusai, illetve a világi tematikájú elbeszélő képek, képsorok és a könyvtervezés középkori története.

A legkorábbi ma ismert Apollonius rajz – egy az utóbbi években a Sinai Szent Katalin kolostorban felfedezett palimpszeszt töredék – 600 körülre datálható. Az Ottó-kori *Apollonius pictus* által megőrzött legrégebbi ma ismert Apollonius képsor az egyik legkorábbi világi képciklus a középkorból. Az egyik német szövegváltozat illusztrált példányai pedig – Heinrich Steinhöwel: *Apollonius von Tyrus* című munkájáról van szó – a fametszetekkel gazdagított nyomtatott könyv korai példái. Mindez pontosan szemlélteti, hogy az illusztrált Apollonius kiadások (kéziratok és nyomtatványok) sora egy olyan hosszú átalakulási folyamatot rajzol fel, amelynek segítségével egy koherens emléktárhalmazon tanulmányozható úgy a késő antik könyvkultúrából a középkori könyvkultúrába való átmenet, mint a kéziratos könyvről a nyomtatott könyvre való áttérés.

Tekintettel arra, hogy a disszertáció az Apollonius képhagyomány első teljességre törekvő feldolgozása, és hogy az egyes képek és képciklusok által felvetett kérdések között jelentős eltérések mutatkoztak, úgy találtam, hogy minden egyes illusztrált Apollonius kiadás és műtárgy megkülönböztetett figyelmet érdemel. Ezért miután az I. fejezetben a cselekményt és a különböző szövegváltozatokat ismerttetem, az egyes szövegváltozatok illusztrált példányait felsorolásszerűen áttekintem, az emlékeket a II. fejezetben kronológiai sorrendben, külön-külön tárgyalom. A huszonhat illusztrált Apollonius kiadás, a játékfigurák és a falikárpit analitikus feldolgozása során nemcsak a megalkotás körülményeinek (készülési hely és idő) minél pontosabb meghatározására,

az ábrázolt Apollonius jelenetek azonosítására és az illusztrációk stiláris besorolására törekedtem, hanem a többnyire anonim megbízó(k), alkotó(k) és használó(k) művészeti, illetve szociokulturális közegének bemutatására is. Az egyes Apollonius emlékeket a saját kontextusukban elemezve igyekeztem feltárni a regény jelentését és jelentőségét az adott korszakban és társadalmi körben, ezzel párhuzamosan rámutatni a képek/képsorok közötti hangsúlyeltolódásokra, megállapítani, hogy a különböző kiadványok illusztrációi a regény mely olvasatait emelték ki, mely motívumaira irányították a figyelmet.

Bár az emlékek kronológiai sorrendben történő bemutatása leegyszerűsítő megoldásnak tűnhet, valójában azzal az előnnyel járt, hogy láthatóvá tette a súlypontokat. Kiderült, hogy az illusztrált Apollonius kiadások csoportokat alkotnak, amelyek alapján a regény iránti – a képes változatokba történt anyagi és szellemi befektetésben, extra munkaórákban megnyilvánuló – nagyfokú érdeklődés regionális, szociokulturális változásai is feltérképezhetővé váltak. Az így kirajzolódó mintázat lehetséges okait a II. fejezet összegzésében taglalom. Ugyanitt – immáron a *corpus* ismeretében – az emlékek összehasonlító elemzésén keresztül további két kérdésre keresem a választ. Az egyik, hogy vannak-e az emlékanyagon, vagy annak bizonyos egységein végighúzódnó tradíciók, egymásra épülő kiadványok, közös gyökerű képek, képciklusok. A másik, hogy hogyan reagáltak a képek a szöveg változásaira, követték-e, s ha igen, hogyan az újabb szövegvariánsok jellegzetességeit.

Jóllehet Apollonius történetéhez én a képeken keresztül közelíték, munkámat nem csak a művészettörténet iránt érdeklődő olvasóknak írtam. Egyik fő motivációm az volt, hogy megértem az elbeszélő képek és képciklusok lehetséges funkcióit és elemezzem a történetmondásban rájuk osztott mindenkori szerepek szolgálatában alkalmazott módszereket. Ennek megfelelően a disszertáció III. fejezetében arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen feladatokat töltenek be az Apollonius képek, milyen eszköztárat működtetnek ezen célok elérése érdekében és hogyan válnak a történet különböző átdolgozásainak meghatározó elemeivé. Amennyire meg tudom ítélni, munkám ezen része az első kísérlet a középkori könyvekben található elbeszélő képek és képciklusok különböző lehetséges, egymást természetesen nem kizáró tevékenységi köreinek szisztematikus rendszerbe foglalására. Bízom benne, hogy megfigyeléseim hasznosíthatóak lesznek a különféle szövegek kutatása során illusztrált változatokba botló szaktársaknak is.

III. Eredmények

A dolgozat első ízben állítja össze a késő antik Apollonius regény középkori illusztrációinak *corpusát*, ezáltal láthatóvá és a további kutatás számára elérhetővé tesz egy a középkor egészen átívelő olyan emlékcsoportot, amely a középkori kultúra egy kevésbé nyilvánvaló, nem a keresztény hit gondolkörében fogant szegmensébe enged bepillantást. Az emlékek készülési körülményeit kikutatva feltérképezi, hogy hogyan változott az Apollonius história képi elbeszélése iránti érdeklődés a középkor évszázadaiban, melyek voltak azok az időszakok és régiók, amelyekben az illusztrált kiadások létrejöttek, melyek voltak azok a társadalmi csoportok, amelyek igényt formáltak a cselekmény vizuális megjelenítésére.

Az legkorábbi Apollonius illusztrációt egy újrahasznosított (palimpszeszt) kézirat-töredék őrizte meg számunkra (Sinai, Szent Katalin kolostor, Ara NF 8). Ugyan csak egyetlen rajzról van szó, ennek jelentősége aligha becsülhető túl, hiszen azt bizonyítja, hogy a regénynek már a késő antikvitásban is létezett képciklussal gazdagított kiadása. A rajzot stíluskritikai alapon (a paleográfiai vizsgálattal összhangban) 600 körülre datálom és amellet érvelek, hogy megrendelőit, olvasóit a latinul beszélő világi elitnek a teljes Mediterráneumban honos köreiben, leginkább a háborúk elől Konstantinápolyba menekült római arisztokraták között kell keresnünk.

Azt, hogy a legkorábbi ma ismert illusztrált Apollonius kézirat mikor került a Sinai kolostor könyvtárába, egyelőre nem tudjuk, ahogyan azt sem, hogy olvasták-e a szerzetesek a regényt, mielőtt lapjait újrahasznosították volna. Az *Apollonius pictus*, az az Ottó-kori kézirat-töredék viszont, amelyben a ma ismert legkorábbi Apollonius képciklus maradt fenn (OSZK, Cod. Lat. 4), minden kétséget kizáróan szerzetesi használatban, a kölni érsekség területén fekvő Werden an der Ruhr-i bencések tulajdonában volt.

Az időben következő illusztrált Apollonius kötetek mintegy háromszáz évvel később Itáliában készültek, ez azonban nem jelenti azt, hogy a köztes periódusban ne érdeklődtek volna a mű képi elbeszélése iránt. Erről tanúskodnak a már említett rozmáragyar játékkorongok, amelyek az ún. *Welfenschatz*ot is alkotó 12. századi kölni műhely produktumai. Ezek, amellet, hogy az Apollonius képhagyomány kontinuitását igazolják, azért is lényegesek, mert nyilvánvalóvá teszik, hogy a regényt és annak bizonyos epizódjait a szöveg hiányában is azonosították, értették. Ez egyrészt a mű széles körű ismertsége mellett szól, másrészt azt mutatja, hogy Apollonius históriája nemcsak írásban, hanem szóban is hagyományozódott.

Az itáliai illusztrált (vagy annak szánt) Apollonius kéziratok a 13. század vége és a 15. század eleje között keletkeztek és az olvasók körének változásait, bővülését jelzik. Közülük a legkorábbi, amelyet régebben a nápolyi Anjouk körébe sorolt a kutatás, feltehetően Genovában készült, pisai foglyok munkájaként (Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Ash. 123). Szintén egy kereskedőváros, Velence könyvkultúráját képviseli a torinói könyvtárban 1904-ben súlyosan megégett, egykor impozáns kötet is (Torino, Biblioteca Nazionale Universitaria, NV 6), amelynek képprogramját – az ábrázolt jelenetek sorát – a sérülések ellenére csaknem teljesen sikerült rekonstruálnom. Az a reprezentatív kiállítású és kiemelkedő kvalitású kézirat, amelyben Viterboi Gottfried *Pantheon* című munkája olvasható, és amelynek gondosan megtervezett Apollonius illusztrációciklusa sajnos nem került kivitelezésre (Párizs, BnF, Lat. 4895), 1331-ben a milánói Visconti udvar környezetében született. Szintén a Viscontiak vonzáskörébe tartozik két további – egy ismeretlen eredetű és egy feltehetően Bolognában készült – Apollonius kézirat (Párizs, BnF, Lat. 8502, Lat. 8503), amelyek legkésőbb 1426-ban a paviai Visconti-Sforza könyvtár állományát gazdagították. A bolognai kötet címzettjeit nem ismerjük, a másik Antonius de Rolandis, a hírhedt Facino Cane szolgálatában állt hadvezér birtokában volt mielőtt a paviai könyvtárba került volna. Ismét más olvasókört jelez az az Apollonius kódextöredék, amely a ritka antik szövegek gyűjtőjeként ismert művészetpártoló humanista főpap, Giordano Orsini hagyatékával együtt jutott a római San Pietro archívumába (Róma, BAV, Archivio di San Pietro E 36).

A Viscontiak megjelenése az illusztrált Apollonius kötetek tulajdonosai között előrevetíti az arisztokrácia térnyerését a regény képi elbeszélése iránt fogékony megrendelői körökben. Öt olyan illusztrált Apollonius kézirat maradt ránk, amelyek a 15. század eleje és az 1470-es évek között a francia és az angol királyi, illetve a burgundi hercegi udvarban készültek és/vagy voltak használatban (Boston, Public Library, Ms. f. Med. 91; Brüsszel, KBR, 9632–33; 11192; London, BL, Royal 20 C II; New York, The Morgan Library and Museum, Ms. M.126). Reprezentativitásával közülük is kiemelkedik az a két kódex (London; New York), amelyek minden bizonnyal az angol királyi könyvtár megalapítójaként tisztelt, a könyvgyűjtésben burgundi mintákat követő IV. Edvárd kollekciójához tartoztak. Minthogy a királyi könyvtár nemcsak az uralkodó személyes olvasmányait foglalta magába, hanem udvari “közkönyvtárként” is funkcionált, jó okkal feltételezhetjük, hogy a női szereplőkre kifejezett hangsúlyt fektető illusztrációkkal kísért két Apollonius kézirat a királyné, Elisabeth Woodville érdeklődését is felkeltette.

A 15. század utolsó harmadában az illusztrált Apollonius kiadások olvasói között a német nyelvű kis- és középnemesség, valamint a német városi patriciátus került többségbe. A vonatkozó kötetek két német szövegváltozatot foglalnak magukba. Az egyik Heinrich von Neustadt *Apollonius von Tyrland* címen ismert verses lovagregénye, amelynek két kézirat példányában (Gotha, Forschungsbibliothek, Chart. A. 689; Bécs, ÖNB, Cod. 2886) kiemelkedően részletgazdag elbeszélő képciklusok találhatók. Közülük az egyik (Gotha) a regensburgi Preckendorf családé volt, a másik (Bécs) az egyetlen olyan illusztrált Apollonius kiadás, amely minden kétséget kizárólag egy hölgy, a bajor-osztrák Uttendorf család egyik tagja számára készült. A másik szövegváltozat, az *Apollonius von Tyrus*, a német kora humanizmus képviselője, Heinrich Steinhöwel munkája. Ezt egyetlen illusztrált kézirat (Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Hs. 75. 10. Aug. Fol.), ugyanakkor nem kevesebb, mint hat fametszetekkel gazdagított, az első augsburgi és ulmi nyomdákat dícsérő ösnyomtatvány őrizte meg számunkra (GW 2274, 2275, 2276, 227610N, 2277, 2278).

A 15. század utolsó két évtizede az Apollonius illusztrációk széleskörű elterjedésének az ideje, úgy földrajzilag, mint az olvasók tekintetében. Erről egy genfi, egy zaragozai, egy delfti és egy firenzei ösnyomtatvány tanúskodik, amelyek minden bizonnyal számolhattak a városi polgárság megnövekedett érdeklődésével és vásárlóerejével (GW 2279; 228510N; 2285; 228430N).

Az illusztrált Apollonius kiadások itt vázolt sora a mű középkori elterjedésének és recepciójának érdekes dinamikáját rajzolja ki. Jóllehet kérdés, hogy ez a jellegzetes mintázat mennyire a véletlen műve, mennyiben torzítja az emlékek fennmaradásának esetlegessége, az biztos, hogy a további, szintén antik gyökerű történetek vizuális megformálása iránti igény középkori történetének későbbi kutatásához, a jövőben feltétlenül elvégzendő összehasonlító elemzéséhez stabil kiindulási pontot szolgáltat.

Az emléktanyagon belüli hagyományozódás kérdését illetően arra a megállapításra jutottam, hogy olyan évszázadokon keresztül átörökítődő tradíciók, egymásra épülő láncolatot alkotó, vagy közös forrásból táplálkozó képek, képciklusok, mint amelyek pl. Terentius komédiáinak példányaiban láthatóak, az Apollonius regény illusztrációtörténetében nem jellemzők. Ennek egyik nyilvánvaló oka, hogy az illusztrált Apollonius kiadások jelentős része más és más szöveget tartalmaz, a huszonhat kézirat és ösnyomtatvány összesen tizenhét latin és népnyelvű szövegváltozatot képvisel. Ez egyben azt is jelenti, hogy a képciklusokat több esetben *in statu nascendi*

tanulmányozhatjuk, ami a szövegillusztrációk megtervezésének a mikéntjére nézve rendkívül tanulságos. Bár a folyamatos megújulás nem egyenlő az anyagban vissza-visszatérő képtémák, hasonló megoldások teljes hiányával, de egymással minden kétséget kizárólag kapcsolatban álló képi redakciók csak a két német szövegváltozat esetében, rövid időintervallumban jöttek létre.

Bár nem ugyanott készültek, Heinrich von Neustadt *Apollonius von Tyrland*-jának két közel egykorú illusztrált kéziratát (Gotha, Bécs) több szempontból mégis nagyon hasonló képsorok kísérik. Az ugyanakkor nem egyértelmű, hogy vajon az egyezések közös előkép alkalmazására vezethetők-e vissza, vagy a bécsi kézirat mestereinek közvetlenül a gothai példány szolgált mintául. Egy képciklus mégha nem is teljesen változatlan, de folyamatos örökítésére Heinrich Steinhöwel *Apollonius von Tyrus* című művének nyomtatott kiadásában látunk példát. Az 1476-ban Augsburgban Johann Bämler által publikált első változat (GW 2274) fametszeteit, vagy azok másolatait használták mind az öt következő ősnymtatványban (GW 2275, 2276, 227610N, 2277, 2278), sőt, Bämler fadúcainak felhasználásával készült a Hurus testvérek zaragozai, spanyol nyelvű Apollonius kiadványa is (GW 228510N). Éppen a fadúccok Zaragozába kerülése miatt vált szükségessé a későbbi német a Bämler által kialakított sztenderdet követő, mégis új fametszetciklus megalkotására. Mindez rávilágít a korai nyomtatott könyvek alkotói: nyomdászok, metszők, művészek munkamódszereire, adott esetben nagy földrajzi távolságokat áthidaló kapcsolatrendszerére és a késő középkori könyvgyártás köré épülő élénk kereskedelmi hálózatra is.

Az *Apollonius pictus* (Budapest) esetében azt a kérdést kellett tisztázni, hogy vajon a vörös tollrajzok alkotta Ottó-kori képsor valóban egy késő antik kézirat másolata-e, ahogyan azt Kurt Weitzmann gondolta. Ehhez nemcsak a rajzok antikizáló jegyeit, hanem a képprogram összeállításának a logikáját és – a sinai Apollonius rajz tanúságát is figyelembe véve – a késő antik illusztrált könyvek jellegzetességeit is mérlegelni kellett. A következő megfigyeléseket tettem. Míg egyes képek ikonográfiája jobban érthető volt a késő antikvitásban, mint a kora középkorban, és míg a képprogram szerkesztési elvei az antik dráma tagolásával egyezőek, addig a kézirat formátuma és kéthasábos oldalelrendezése a Karoling korban elterjedt megoldást követ. Ezek alapján amellet érvelek, hogy az *Apollonius pictus* mögött ugyan kitapinthatóak egy késő antik illusztrációciklus nyomai, ezt azonban több fázisban átdolgozták, átalakították. A különböző korszakokra jellemző megoldások ilyen, a középkori kéziratok jelentős hányadában megfigyelhető ötvözetének leírására a “többrétegű történetiség” (*multilayered historicity*) fogalmát vezettem be.

A szöveg-kép párbeszéd, a szöveg és a kép eltérő, de egyben egymásra támaszkodó kommunikációs szerepeinek vizsgálata tekintetében megállapítottam, hogy miközben a képek természetesen reagáltak a szöveg olyan jelentős átdolgozásaira, mint amilyen a cselekmény új epizódok egész sorával történő kibővítése Heinrich von Neustadt *Apollonius von Tyrland*-jában, nem volt feladatuk, hogy az általuk kísért szövegeknek a korábbi változatoktól való eltéréseire irányítsák a figyelmet. Ez érthető is, ha meggondoljuk, hogy az illusztrált kiadványok létrehozói nem a szövegek közötti különbségek kimutatására, hanem egy koherens, a célközönséget megszólítani képes egész létrehozására törekedtek. Ennek érdekében a képekre többféle feladatot osztottak, amelyeket négy nagyobb csoportba soroltam, úgyis mint jellemzés, értelmezés, kereszthivatkozások és asszociációk megteremtése, valamint szövegtagolás.

Úgy találtam, hogy a képek egyik elsődleges feladata a szereplők és a környezet jellemzése, a szereplők státuszában, egymáshoz való viszonyában, érzelmi állapotában beállt változások jelzése volt pl. a ruházat, vagy a testbeszéd, a gesztusok segítségével. A témaválasztással és az egyes szereplők képen belüli előtérbe/háttérbe helyezésével ehhez egy további funkció társult, az értelmezése, a hangsúlyok kijelöléséé. A képprogram, vagyis az ábrázolandó jelenetsor összeállításával, a képméretek meghatározásával és a kompozíciók megkomponálásával az alkotóknak ugyanis módjuk volt a cselekmény bizonyos pontjaira, szereplőire irányítani a figyelmet, egyúttal más események, karakterek kihagyásával azok jelentőségét csökkenteni tudták. Hosszabb képciklusokon belül lehetséges volt az is, hogy egyes jelenetek hasonló megformálásával kereszthivatkozásokat hozzanak létre, az epizódok közötti kapcsolatokat, ezáltal a narratíva belső struktúráját megmutassák. Erre különösen az ősnymotatványok voltak alkalmasak, amelyekben – részben persze technikai és gazdasági megfontolásokból – egyazon fadúcot több jelenet illusztrálására is felhasználtak. Az azonos képpel illusztrált különböző jelenetek összevetése a történet mélyebb jelentésrétegeibe való elmélyülésre ösztönözhetette a figyelmes olvasót. Azokban a kéziratokban, amelyek az Apollonius regény mellett más szövegeket is tartalmaztak a különböző narratívák illusztrációi egymással is párbeszédet folytattak, szembeállították például a szerelem megnyilvánulásainak illő és elfogadhatatlan formáit. Más művekből ismert hasonló képek, kompozíciók, más szövegek nyomtatott kiadásából kölcsönzött metszetek további asszociációkat ébreszthettek, és kijelölték azt az értelmezési keretet, amelyben a mű olvasandó volt. Végezetül fontos szerep hárult a képekre akkor is, amikor a szövegtagolás eszközeként segítették az olvasó tájékozódását a könyvben. Megelőlegezve vagy összefoglalva a

szöveges elbeszélés egy-egy fejezetét hatással voltak az olvasás, a befogadás folyamatára, és az olvasásban kevésbé jártasak számára is megközelíthetővé tették a művet, bizonyos fokú olvasmányélményt nyújtottak.

Amikor a középkori Apollonius illusztrációk tanulmányozásába kezdtem, elsődlegesen az érdekelt, hogy mit árulnak el a képek a regény értelmezéséről és annak változásairól a középkori Európa különböző korszakaiban, régióiban és társadalmi köreibben. A kutatás egyik legfontosabb felismerése az volt, hogy a narratív könyvillusztrációk lehetséges funkciói az interpretációnál sokkal szélesebb skálán mozognak, hogy a képek egyszerre több kommunikatív-narratív szerepet is betölthetnek. Éppen a lehetőségeknek ez a komplexitása az, amiben az illusztrált könyvek vonzereje rejlik. A képek összetett feladatát feltárva és rendszerbe foglalva betekintést nyertem abba, hogy az illusztrált könyvek alkotóinak milyen sokféle tényezőt kellett figyelembe vennie az egyes kötetek megtervezése során. Ez egyben annak a belátásával is párosult, hogy a képekre narratív szerepe és az általuk (is) formált könyvek dizájnja, tárgyi-vizuális megjelenése között organikus kapcsolat áll fenn. Amikor például az alkotók az egyes epizódokat és szereplőket kiemelendő, illetve háttérbe szorítandó különböző méretű képeket alkalmaztak, akkor a szöveg és kép elhelyezésében rugalmasan kellett eljárniuk, olyan oldalképeket kellett kialakítaniuk, amelyeknek *layout*-ja különböző volt. Azokban az esetben viszont, amikor a képek a szöveg fejezetekre tagolásának eszközeként szolgáltak, a lapok és az egész kiadvány vizuális megjelenése jóval egységesebbé vált. Ezek a megfigyelések arra utalnak, hogy nemcsak az olvasási szokások, hanem – tőlük természetesen nem függetlenül – az illusztrált szövegek megszerkesztésében követett narratív stratégiák is hatással voltak az új könyvtípusok kialakulására, a könyvtervezés változó divatjaira.

Mindezzel együtt a történet képi interpretációjának változásait érintő kérdés természetesen releváns. Erre vonatkozóan arra jutottam, hogy a regény sokféle lehetséges olvasatának megfelelően a legtöbb illusztrált Apollonius kiadás a műnek valóban más és más alapotívumait tematizálja. Bár ezek a jelentésrétegek természetesen nem kizárólagosak, túlzás nélkül állítható, hogy a 10. század végén/11. század elején szerzetesi olvasóközönség számára készült *Apollonius pictus*-ban a képek a történet hagiográfiai aspektusait hangsúlyozzák, hogy az 1300 körül feltehetően Genovában készült kéziratban a romantikus vonatkozások erősödnek fel, hogy a francia királyi udvar környezetéből származó 15. század eleji kötetben a divatos megjelenés és az etikettnek megfelelő viselkedés vált fontossá. Az a két 15. századi kódex, amely Flandriában

arisztokrata körök számára készült, a szerelem társadalmilag elfogadott formáit, illetve a vérfertőzés problémáját állítja középpontba, az angol királyi könyvtár Gower *Confessio amantis* című művét tartalmazó kötete pedig az uralkodást, a királyi/királynői szerepeket helyezi előtérbe. A Heinrich von Neustadt *Apollonius von Tyrland*-ját kísérő képsorok, amely közül az egyik biztosan egy hölgy számára készült, a történet lovagi motívumait hangsúlyozzák. Heinrich Steinhöwel *Apollonius von Tyrus*-ának wolfenbütteli példányában a vándorlás válik központi kérdéssé, hogy azután a mű változatos közönség számára gyártott, fametszetekkel gazdagított ősnyomtatvány kiadásai félreismerhetetlen városi kontextusba ültessék át a történetet. Mindebben nem az a legfigyelemreméltóbb, hogy a regény azon motívumait igyekeztek reflektorfénybe állítani, amelyek a megszólítani szándékozott olvasóközönség érdeklődésének megfeleltek. Sokkal lényegesebb az a szándék, hogy a szereplőket és környezetüket az olvasók számára ismerősként jelenítsék meg. Az így megformált képek ugyanis nagy mértékben növelték a történet valóságosságát, átélhetőbbé tették a cselekményt és hozzájárultak ahhoz, hogy az olvasók azonosulni tudjanak a regény szereplőivel. A képek végeredményben az elbeszélés hihetőségét erősítették, amely nélkül egyetlen történetnek sem lenne akár az olvasók gondolkodásmódját, döntéseit, életvitelét is befolyásolni képes, valódi hatása.

IV. A témában megjelent korábbi publikációk

- *Apollonius pictus. An Illustrated Late Antique Romance around 1000. Facsimile Edition of the Historia Apollonii Regis Tyri.* (Széchényi National Library, Cod. Lat. 4.) Budapest, OSZK, 2011. (Németh Andrással közösen.)
- *Apollonius Pictus. Object and History.* In: Boreczky, Németh 2011, 23–42.
- *The Wanderings of King Apollonius of Tyre in the Realm of Imagination. Late Medieval Visual Narratives from a Late Antique Perspective.* In: *Res gestae – res pictae. Epen-Illustrationen des 13. bis 15. Jahrhunderts.* Eds. Constanza Cipollaro, Maria Theisen. *Codices Manuscripti et Impressi. Supplementum 9.* Purkersdorf, 2014, 78–91.
- *The Illustrated Life of Apollonius and Tarsia: A Papyrus-style Narrative in Ottonian Art.* In: Anna Boreczky (Ed.): *Classical Heritage and Medieval Innovation. Illustrated Texts from Late Antiquity to the Early Middle Ages. Convivium. Exchanges and Interactions in the Arts of Medieval Europe, Byzantium, and Mediterranean III,* 2016/1, 76–91.
- *Apollonius pictus Reevaluated. Kurt Weitzmann's Legacy and the Multilayered Historicity of Medieval Manuscripts.* In: Beatrice Kitzinger, Joshua O'Driscoll (eds.): *After the Carolingians. Re-defining Manuscript Illumination in the 10th and 11th Centuries.* Berlin, De Gruyter, 433–457.
- *Classical Protagonists – Medieval Postures. Body Language in Early Medieval Illustrations of Late Antique Texts.* *Acta Historiae Artium*, 60 (2019), 29–49.
- *Apollonius, King of Tyre in Veneto. The Resuscitation of a Trecento Illustration Cycle from Ashes.* In: *Repenser l'histoire de l'art médiéval en 2023. Recueil d'études offertes à Xavier Barral i Altet.* Eds. Miljenko Jurković et al. Zagreb, International Research Centre for Late Antiquity and the Middle Ages, 2023, 523–534.
- *King Apollonius of Tyre in Augsburg and Ulm.* In: *Power, Patronage, Production. Book Arts from Central Europe in American Collections.* Eds. Jeffrey F. Hamburger, Beatrice Kitzinger, Joshua O'Driscoll. Toronto, Pontifical Institute of Medieval Studies. (Megjelenés alatt.)
- *Between Ephesus and Tarsus. The Illustration in the Sinai Apollonius.* In: *The Sinai Apollonius.* Eds. Jessica Lockhart, Michelle Brown. Groningen University, Ancient Narrative. (Megjelenés alatt.)